

УДК 343.352+343.353

Трепак Віктор Миколайович –
кандидат юридичних наук,
професор кафедри Національної
академії Служби безпеки України

ОСОБЛИВОСТІ ДЕФІНІЦІЇ ПОНЯТТЯ «КОРУПЦІЯ»

Дослідженню та уточнено понятійно-категорійний апарат, який використовують під час вивчення корупції. На підставі аналізу наукових і нормативних джерел із різними підходами до визначення цього поняття запропоновано авторську дефініцію корупції.

Ключові слова: корупція; визначення; поняття; дефініція; ознаки.

На сучасному етапі корупція офіційно визнана однією з головних загроз національній безпеці в Україні [1]. Керівництво держави, усвідомлюючи та визнаючи наявність загрози, створює державно-правовий механізм з її викорінення шляхом усунення передумов її існування через упровадження системи превентивних заходів, а також удосконалення правових та організаційних засад запобігання й протидії корупції.

З огляду на це, важливого значення набуває принцип змістової визначеності правотворчої та правозастосовної діяльності, що означає наявність гарантій доступності й світоглядної сприйнятливості юридичної інформації для всіх суб'єктів права. У реалізації цього принципу важлива роль належить дефініціям понять. В умовах еволюціонування соціальних відносин правові дефініції втілюють результати теоретичного пізнання, показують, як відображуване явище реалізує себе насправді, демонструють його сутність, відмежовують від інших об'єктів. За допомогою дефініції формується значення терміна, який вводиться вперше в

комунікативний процес, або уточнюється значення того, що вже використовується [2].

У пропонованій увазі статті, ґрунтуючись на загальнотеоретичних знаннях про сутність корупції, здійснено спробу визначення поняття корупції та її ознак.

Дослідження, здійснені різними авторами стосовно розроблення проблем, пов'язаних із корупцією, становлять чимале надбання в науковій сфері.

Вивченню понять корупції, а також корупційного діяння як комплексного поняття приділено увагу в працях таких відомих вітчизняних учених у галузі кримінології та кримінального права, як Л. В. Багрій-Шахматов, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, М. І. Камлик, О. М. Костенко, М. І. Мельник, Є. В. Невмержицький, А. І. Редька, М. І. Хавронюк.

Корупція є складним феноменом, одним з елементів соціальної дійсності, вплив якого поширюється на переважно більшість населення практично в усіх країнах світу, девальвуючи систему соціальних цінностей і пріоритетів, потреб та інтересів, практично всіх сфер суспільного життя та форм суспільної свідомості. Як і будь-яке складне явище, корупція не має єдиного, універсального визначення. У науковій, навчальній та публіцистичній літературі існує методологічна різноманітність підходів до розуміння корупції, відповідно, наявні різні трактування. Так, на сучасному етапі розвитку досліджень із цієї проблематики досить складно сформулювати єдине визначення. Водночас необхідно здійснити аналіз різних підходів до розуміння означеного явища, а отже, правильного застосування терміна «корупція».

Зазначений термін, як і будь-який інший, є елементом певної терміносистеми. У науковій літературі термін тлумачать як слово чи підрядне словосполучення, що має спеціальне значення, виражає та формує професійне поняття та застосовується в процесі пізнання, освоєння наукових і професійно-технічних об'єктів та відносин між ними [3, с. 5].

Наділення змістом того чи іншого терміна завжди означає розгляд його в певному пізнавальному контексті, у якому він набуває характеру поняття в межах досліджуваного явища.

Однією з умов існування та застосування терміна «корупція» є обов'язковість дефініції поняття, що висловлюється цим терміном. Як зауважує А. В. Суперанська, визначення є логічним процесом (прийомом) пояснення поняття, а дефініція – власне результатом цього процесу [4, с. 17].

На практиці існують два основні підходи до формування наукового поняття. Перший – доктринальний, що ґрунтується на дослідженнях учених і фахівців у певній галузі. Другий – офіційний, легальний, що базується на нормативних актах, міжнародних документах та інших джерелах, які мають юридичну силу.

Водночас не всі нормативні джерела, присвячені проблемі корупції, містять її дефініцію. Очевидно, що вплив історичної та національної специфіки зумовлює різне розуміння корупції як явища та її трактування в законах і нормативних актах. Незважаючи на тривалість існування корупції як явища та надзвичайну її популярність у сучасних умовах, сформулювати універсальне визначення цього поняття непросто. До того ж, у суб'єктів міжнародної нормотворчості відсутня єдина позиція щодо цінності дефініцій, тому в одних ситуаціях їм приділяють значну увагу, а в інших – їх ігнорують.

Так, Конвенція Організації Об'єднаних Націй (ООН) проти корупції (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 31 жовтня 2003 р.) містить дев'ять таких дефініцій: «державна посадова особа», «іноземна державна посадова особа», «посадова особа міжнародної організації», «майно», «доходи від злочину», «призупинення операцій (заморожування)», «конфіскація», «предикатний злочин», «контрольована поставка». Звісно, головною тут повинна бути дефініція поняття «корупція», що, як не дивно, не відображено.

Не містить дефініцію корупції також і Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) 1999 р. [5].

Таку ситуацію, коли в міжнародно-правових актах не надано визначень центральних (ключових) для сфери дії цих актів понять, іменують у науковій літературі як дефектність дефініцій [6, с. 87].

У міжнародно-правових актах, у яких визначено корупцію, її тлумачать по-різному.

Так, у Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятому на 34-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1979 р., зазначено, що корупція «... передбачає здійснення або нездійснення будь-якої дії під час виконання обов'язків або через ці обов'язки внаслідок подарунків, які вимагають або приймають, обіцянок і стимулів, або їх незаконне отримання щоразу, коли наявна така діяльність або бездіяльність». Водночас зазначено, що «поняття корупції слід трактувати в межах національного права» [7].

У резолюції «Практичні заходи боротьби з корупцією», поширеній на VIII Конгресі ООН із запобігання злочинності (Гавана, 1990 р.), корупцію визначено як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що виявляється в протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності» [8].

Страсбурзька конвенція про цивільно-правову відповідальність за корупцію від 4 листопада 1999 р. тлумачить корупцію як «прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, що порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, яка отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [9].

Рамкове рішення Ради Європейського Союзу «Про боротьбу з корупцією в приватному секторі» № 568 від 22 липня 2003 р. не містить дефініції корупції, проте розкриває поняття «активної» та «пасивної» корупції.

Зокрема, активну корупцію визначено як діяння, що полягає в обіцянці, пропозиції або наданні, безпосередньо або через третіх осіб, особі, яка здійснює на будь-якій підставі керівну функцію або роботу на користь організації, що належить до приватного сектора, неналежної вигоди будь-якого характеру, призначеної йому самому або третій особі, для того, щоб ця особа, порушивши свої обов'язки, учинила дію або утрималася від цього, а пасивну – як діяння, коли під час здійснення на будь-

якій підставі керівної функції або роботи на користь організації, що належить до приватного сектора, особа пропонує або отримує, безпосередньо або через третіх осіб, неналежну вигоду будь-якого характеру, призначену їй або третій особі, або приймає обіцянку такої вигоди для того, щоб, порушивши свої обов'язки, вона вчинила певні дії або утриматися від них [10].

У Кодексі поведінки посадових осіб, який прийняла Генеральна Асамблея ООН 17 грудня 1979 р., корупція визначено як «... скоєння певних дій під час виконання обов'язків, або у зв'язку з цими обов'язками в результаті прийнятих подарунків, обіцянок чи стимулів, чи їх незаконне одержання щоразу, коли наявна така дія або бездіяльність». Це визначення відображає не лише одержання посадовою особою матеріальних цінностей, а й її службову поведінку [7, с. 22].

Прагнучи надати узагальнену дефініцію корупції, ООН у довідковому документі щодо боротьби з корупцією визначає це явище як зловживання державною владою для задоволення особистих інтересів [11].

Варто зауважити, що відсутність чітко закріплених правових визначень стосується не тільки поняття «корупція», а й спостерігається загалом у міжнародних договорах, зокрема в правовій системі Європейського Союзу, що характеризується в науковій літературі як «гнучкість» закріплених у законодавстві правових норм. Ця гнучкість слугує досягненню компромісу між потребами правової визначеності, з одного боку, і потребами ситуативної справедливості – з іншого. Аналогічну думку обстоював Аристотель, вважаючи, що право, як і міра зі свинцю, може, з одного боку, «набувати контурів каменю й мати його вагу», а з іншого – залишатися м'яким і здатним до зміни [2].

Цілковита визначеність поняття «корупція» в міжнародно-правових актах може бути навіть небажаною: встановлення меж обсягу та змісту таких понять позбавляє право можливості легко пристосовуватися до національних умов.

Так, у пояснювальній записці до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією зазначено «... те, чи кваліфікуватиметься якась практика як «корупційна» і чи тому засуджуватиметься суспільною мораллю, залежить від конкретної держави» [12].

У національному законодавстві поняття корупції нормативно закріплено в Законі України «Про боротьбу з корупцією» 1995 р. Зокрема, його було визначено як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямовану на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [13].

У чинному Законі України «Про запобігання корупції» закріплено таку дефініцію зазначеного явища (з деякими уточненнями попереднього визначення, сформульованого в попередньому Законі України «Про засади запобігання та протидії корупції» [14]): корупція – використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей із метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або, відповідно, обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам задля схилення цієї особи до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей [15].

Обидва закони мали на меті приведення національного законодавства у відповідність до вимог Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією та Додаткового протоколу до неї і Конвенції ООН проти корупції (UNCAC). Зміни, які було внесено до кримінального закону, стосувалися визначення хабарництва в публічному секторі та встановлення санкцій, визначення «службової особи», що застосовується в положеннях відносно корупції – включаючи, зокрема, іноземних службових осіб та службових осіб міжнародних організацій, – криміналізацію зловживання впливом і введення конкретних положень щодо хабарництва в приватному секторі.

Очевидно, вищенаведене законодавче визначення є особливим з огляду на те, що воно не є універсальним і не охоплює всієї сукупності корупційних проявів, за які національне законодавство передбачає відповідальність. Зазначену дефініцію корупції сформульовано лише для потреб Закону України «Про запобігання корупції».

Законодавство України передбачає також адміністративну відповідальність за певні корупційні дії, яка набула подальшого розвитку у зв'язку з внесенням змін до відповідного законодавства в 2011 р. Так, Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) було доповнено новою главою 13-А, яка в редакції Закону від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII називається «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» (статті з 172-4 по 172-9 КУпАП, що включають такі правопорушення, як порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків; порушення вимог фінансового контролю; порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень; нежиття заходів щодо протидії корупції») [16].

Розглядаючи доктринальний підхід до формування поняття корупції, слід зауважити, що феномен корупції почав привертати увагу науковців практично одночасно з появою держави як соціального інституту.

Нерідко певні корупційні дії сприймали як прийнятні, а якщо й карали за них, то дуже м'яко. У Європі переломним моментом вважають 1810 р., коли французький Кодекс Наполеона запровадив суворі покарання з метою боротьби з корупцією в суспільному житті, причому навіть із тими діями, що не суперечили посадовим обов'язкам особи. Таким чином, із появою сучасних форм державного управління в XIX ст. зловживання службовими повноваженнями з боку публічних посадових осіб почали розглядатись як серйозне зазіхання на віру суспільства в непідкупність і неупередженість адміністрації (влади).

Аналіз сучасної наукової літератури демонструє значну кількість визначень корупції, узагальнивши які, можна констатувати, що розуміння корупції залежить від кута зору, під яким його намагаються дослідити фахівці різних галузей науки. Запропоновані авторами дефініції притаманні саме тим наукам, представникам яких вони є, зокрема економічній науці, теорії управління, соціології, юридичним наукам.

Так, економічна наука зайнялася дослідженням цього феномена починаючи з праці С. Роз-Аккерман, у якій корупцію визначено як економічну поведінку в умовах ризику, пов'язаного з учиненням злочину та можливим покаранням за нього [17]. Узагальнену позицію науковців, які досліджували поняття корупції в межах економічної теорії, визначено таким чином: корупція є продажем державними службовцями державної власності в приватних цілях, що є не просто функцією сукупності ресурсів, витрачених на нагляд і переслідування, а функцією відносин між державою та приватним сектором.

Розвиток корупційних економічних відносин у системі взаємодії держави й суспільства виникає як результат неефективності діючих інститутів, що змушують індивіда шукати паралельні шляхи реалізації власних економічних інтересів. Зазвичай неефективність інститутів зумовлена невідповідністю правових і законодавчих норм об'єктивним законам розвитку національного господарства [18, с. 13].

У теорії управління корупцію тлумачать як порушення або руйнування нормального, нормативного, закріпленого в Конституції, законах та інших нормативних документах, державного або муніципального управління, що нерідко призводить до системної неефективності управління внаслідок того, що особисті чи корпоративні інтереси починають домінувати над державними та громадськими.

Соціологічний підхід до теоретичного аналізу корупції передбачає аналіз різноманіття нормативних систем і соціальних факторів, що спричиняють корупційну поведінку, та дає змогу показати диференційованість оцінок цього феномена різними суб'єктами. Корупція в соціологічній усвідомлюється як форма соціальних відносин, передбачає аналіз її як форми взаємодії суб'єктів, що володіють різним обсягом ресурсів у межах різноманітних інститутів як нормативних систем. Чинником корупційних відносин є ситуація, пов'язана з наявністю проблеми обмеженого набору ресурсів суб'єкта. Вона може бути викликана різними факторами, як об'єктивними, наприклад, недосконалістю нормативної системи, так і суб'єктивними, такими, як відсутність

у суб'єкта з тих чи інших причин бажання діяти в її межах, незгода з нею.

Юриспруденція, зокрема кримінальне право, розглядає корупцію як дії з позиції їх законності незаконності. Водночас юрист бачить і розуміє корупцію тільки у зв'язку з явищами, які з нею пов'язані та які регулюються законодавством.

У правовій літературі поширеною є думка щодо наявності двох підходів до визначення поняття «корупція». Так, у широкому сенсі це поняття позначає негативне явище, притаманне публічному апарату управління, що полягає в деградації владних структур, умисному використанні державними та муніципальними службовцями, іншими особами, уповноваженими на виконання державних функцій, власного службового становища, статусу й авторитету займаної посади з корисливою метою для особистого збагачення чи в групових інтересах.

Інший підхід (вузьке розуміння) є типовим щодо визначення корупції як ситуації, коли посадова особа приймає протиправне рішення (іноді рішення, морально неприйнятне для громадської думки), з якого отримує вигоду інша сторона (наприклад, фірма, що забезпечує собі завдяки цьому рішенню державне замовлення всупереч встановленій процедурі), а власне посадовець отримує незаконну винагороду від цієї сторони [19, с. 2]. Типовою є така ситуація: приймається рішення, що порушує закон чи неписані суспільні норми, обидві сторони діють за обопільною згодою, отримують незаконні вигоди й переваги, обидві намагаються приховати власні дії.

Наведена в словнику іншомовних слів дефініція корупції, згідно з якою це – «... підкупність, продажність серед державних, політичних і громадських діячів, а також урядовців та службовців державного апарату» [20], розкриває зміст корупції через підкуп, що, на нашу думку, є однією з основних ознак корупції. Зловживання посадових осіб та інших службовців, що мають корисливий характер, але з підкупом не пов'язані, не можна розглядати як корупційні. Отже, інша позиція, що трактує корупцію більш широко, ґрунтується на ототожненні посадових чи протиправних службових діянь і діянь корупційних. Дійсно, корупційні злочини й правопорушення належать до посадових і

службових злочинів та правопорушень, проте є лише їх частиною. Водночас корупційні діяння за ступенем суспільної небезпеки набагато небезпечніші, ніж службові правопорушення, адже завжди передбачають угоду між посадовою чи службовою особою та особою, зацікавленою в її певній поведінці.

Як зауважує Н. О. Лопашенко, підвищена суспільна небезпека корупційних діянь продиктована не тільки тим, що, учиняючи їх, посадова особа або службовець керується своїми корисливими інтересами, а не інтересами служби; вона полягає в можливості певних організацій та осіб довільно, залежно лише від призначеної ціни та власних інтересів, формувати поведінку зазначеного суб'єкта [21, с. 22].

Використання посадовою особою або службовцем свого становища всупереч інтересам служби, задля особистого збагачення, наявне в більшості складів посадових і службових злочинів та правопорушень. Відтак, обов'язковою ознакою корупції є зумовлена підкупом продажність посадових осіб і службовців різних категорій. Підґрунтям корупції завжди слугує незаконна оборудка між представником влади й управління будь-якого рівня та зацікавленими в їх певній поведінці особами, групами осіб, організаціями.

Ототожнення ж корупційних діянь із посадовими та службовими правопорушеннями зумовлює недоцільність виділення їх як самостійної категорії.

Більш деталізовану класифікацію підходів до визначення корупції пропонує у своїй монографії «Курс сучасної української кримінології» А. П. Закалюк, який виокремлює чотири основні варіанти розуміння її предмета: 1) діяння або сукупність діянь певних уповноважених осіб; 2) діяльність у сфері здійснення влади, владних або інших публічних повноважень; 3) система стосунків за схемою: підкуп – продажність – задоволення потреб; 4) суспільне явище деформації, розкладання влади, публічних інституцій [22, с. 185].

Останній аспект розуміння предмета корупції відображає більш глибоке проникнення до її суспільної (соціальної) сутності, яка, насамперед, має бути відображена в понятті. На думку А. П. Закалюка, сформулювати загальне (соціальне) поняття

корупції можна таким чином: корупція є виявом суспільно неприйнятної та переважно суспільно небезпечної діяльнійшої активності людей, наділених владними або іншими публічними повноваженнями та пов'язаними з ними можливостями, або тих, що прагнуть скористатися останніми з метою одержання будь-яких благ (переваг, послуг, пільг тощо) для себе чи інших осіб не на основі офіційно визначеного порядку (підстав, норми), а на підґрунті реалізації особистої зацікавленості, що призводить до деформації (розкладання) публічних відносин [22, с. 186].

Ще більш диференційовану класифікацію основних підходів щодо розуміння явища «корупція» пропонує М. І. Мельник. Так, корупцію розглядають як: 1) підкуп і продажність державних чи інших службовців (за такого підходу корупцію ототожнюють із хабарництвом); 2) зловживання владою чи службовим становищем, учинене з корисливою метою; 3) зловживання владою чи службовим становищем, учинене з будь-якої особистої зацікавленості; 4) використання службових повноважень, статусу посади, а також її авторитету та пов'язаних із ними можливостей для задоволення особистого інтересу або в групових інтересах; 5) елемент (ознака) або різновид організованої злочинності; 6) поняття, визначення якого обмежене лише загальними ознаками, відсутністю чітких формулювань, які б дали змогу виділити суттєві ознаки цієї правової категорії [23, с. 113–116].

Саме наявність специфічних, ідентифікуючих ознак якісно відрізняють корупцію від інших правових категорій, що має бути відображено в дефініції.

На нашу думку, специфічними, ідентифікуючими ознаками корупції є: соціальне явище; системність; дисфункція процесів соціального управління в усіх сферах життя суспільства як наслідок корупції; прояв як множинність корисливих зловживань службовими повноваженнями в державному, муніципальному та приватному секторах, різних форм підкупу-продажності службовців;

Традиційно з позиції юридичної техніки змістова конструкція дефініції утворюється шляхом перелічення ознак поняття чи шляхом узагальненої формули, яка охоплює в абстрактному вигляді всі ознаки поняття. Таким чином, здійснене дослідження поняття корупції та її специфічних (ідентифікуючих) ознак дає можливість сформулювати дефініцію.

Усвідомлюючи неповноту та не претендуючи на вичерпність запропонованої дефініції, на нашу думку, *корупцію можна визначити як соціальне, системне явище, що полягає в неправомірному використанні особами, які мають владні чи управлінські повноваження, власного становища, статусу, авторитету в особистих або корпоративних інтересах, що призводить до розкладання, деградації влади та соціального управління.*

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що різноманітність точок зору щодо визначення корупції свідчить про складність і багатогранність цього явища, що вимагає ґрунтовного дослідження та поглиблення теоретичного рівня пізнання корупції. Як і власне корупція, вчення про неї, а отже визначення дефініції цього поняття, перебувають у постійному розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 21 жовт. 2011 р. № 1001/2011. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>. – Назва з екрана.
2. Хворостянкіна А. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії [Електронний ресурс] / А. Хворостянкіна. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/6669>. – Назва з екрана.
3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : [учеб. пособие для филол. спец. вузов] / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
4. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 248 с.

5. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) [Електронний ресурс] : міжнародний документ від 27 січ. 1999 р. № ETS173. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_101. – Назва з екрана.

6. Шутак І. Дефекти дефініцій міжнародного права: теоретико-методологічні і техніко-юридичні аспекти / І. Шутак // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 3. – С. 85–91.

7. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: прийнятий 34-ю сесією Генеральної асамблеї ООН 17 груд. 1979 р. // Документ ООН A/34/46. ООН. 1980. – С. 208–240.

8. Коррупция в сфере государственного управления [Электронный ресурс] : Резолюция A/CONF.144/28/Rev.1 VIII Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (г. Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 г.). – Режим доступа: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/uncc/uncc_ph_r.pdf. – Загл. с экрана.

9. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією [Електронний ресурс] : міжнародний документ від 4 листоп. 1999 р. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_102. – Назва з екрана.

10. Рамкове рішення Ради про боротьбу з корупцією в приватному секторі [Електронний ресурс] : міжнародний документ від 22 лип. 2003 р. № 2003/568/ПВД. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_945. – Назва з екрана.

11. Користін О. Є. Загальні підходи до визначення корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ / О. Є. Користін, А. І. Посполітак // Право і суспільство. – 2014. – № 2. – С. 170–176.

12. Пояснювальна записка до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://crimcor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article;jsessionid=F3A149F998CA5D901366DEF8F6E8349E?art_id=49138&cat_id=46352. – Назва з екрана.

13. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 5 жовт. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34. – Ст. 266.

14. Про засади запобігання та протидії корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3206-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17/page>. – Назва з екрана.

15. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. – Назва з екрана.

16. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122.

17. Rose-Ackerman S. The Economics of Corruption / S. Rose-Ackerman // Journal of Political Economy 4. – 1975. – Р. 187–203.

18. Астафьев В.А. Коррупция как особая форма экономических отношений в обществе : автореф. дис. на соискание ученой степени кан. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / В. А. Астафьев. – Тамбов, 2010. – 22 с.

19. Александров С. Г. Юридическая дефиниция «коррупция»: понятие, особенности методологического познания / С. Г. Александров // История государства и права. – 2007. – № 11. – С. 2–8.

20. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1977. – 776 с.

21. Лопашенко Н. А. Противодействие российской коррупции: обоснованность и достаточность уголовно-правовых мер / Н. А. Лопашенко // Проблемы борьбы с проявлениями криминального рынка. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 2005. – С. 21–35.

22. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : [у 3 кн.] / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – . –

Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів, 2007. – 712 с.

23. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : [монографія] / М. І. Мельник. – Київ : Атіка, 2001. – 304 с.